

GELECEĞİN KENTİ*

Frederic Jameson

Project on the City, Harvard School of Design'da Rem Koolhaas'ın yönettiği lisansüstü seminerde yapılan araştırmaları bir araya getiren bir eser; ilk iki cildinin, Hong Kong ile Macao arasında kalan Pearl Nehri deltasının gelişimini inceleyen *Great Leap Forward* ile *Guide to Shopping*'in lüks basımları Taschen'dan çıktı.¹ Bu sıradışı ciltler insanın yazılı basında bulabileceği şeylerin hiçbirine benzemiyor; ne resimli kitap, ne de illüstrasyonlu metin demek doğru olur; bir CO-Rom gibi hareket halindeler, istatistikleri görsel açıdan çok güzel, resimleriye okunabiliyor.

Mimari, içinde büyük *auteur*'lere hâlâ rastlanan birkaç sanat dalından biri olsa da -Koolhaas da kesinlikle bunlardan biri olmasına rağmen- ilk sonuçları bu iki ciltte toparlanan seminer, mimariye değil, en azından İkinci Dünya Savaşı'na dek varlığını sürdüren klasik kent yapısıyla arasındaki teoriye dökülmemiş farklılık da gözetilerek, bugünün kentine ilişkin incelemelere ayrılmış. Modern mimari, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın başlarından beri kentleşme sorunuyla haşır neşirdir:

*) NLR (II), 21, Mayıs-Haziran 2003.

Örneğin, Siegfried Giedion'un modernist çalışması *Space, Time and Architecture*, Roma'nın V. Sixtus tarafından Barok tarzda yeniden yapılandırılmasıyla başlar, Rockefeller Merkezi, Robert Moses'ın park alanlarıyla son bulur; hem de, aslında Le Corbusier'ye bir methiyedir. Biliyoruz ki, Le Corbusier hem bir mimardı, hem de Radiant Cities, Chandigarh ve Cezayir planıyla ortaya koyduğu üzere bir 'kent plancısı'ydı. *Project*, Koolhaas'ın kent sorununa bağlılığının bir ifadesi olsa da, Koolhaas disipliner anlamda bir 'kent planlamacısı' olmadığı gibi; 'kent planlaması' başka disiplinler kategorilere de (sosyoloji ya da iktisat gibi örneğin) sığmayan, kültürel araştırmalara yakın olduğu söylenebilecek bu kitapları tanımlamak için de kullanılamaz.

Mesele şu ki, geleneksel ya da daha doğru bir deyişle modernist kentleşme bir çıkmazda. Kent denen şeyin Üçüncü Dünya'daki genişlemesi düşünülürken, Amerika'da trafik alışkanlıkları ya da bölgelerin belirlenmesiyle ilgili tartışmalar -hatta evsizlik, orta sınıfın yayılışı ya da emlak vergisi politikaları üzerine siyasal tartışmalar- önemini yitiriveriyor. Koolhaas imzası taşıyan bir başka kolektif çalışmada, "2025'te, 2015'te var olacağı tahmin edilen, 19'u Asya'da olmak üzere 27'si en az gelişmiş ülkelerde yer alan 33 megapolde yaşayanların sayısı 5 milyarı bulacak; en büyük 10 kent listesinde yer alan tek zengin kent Tokyo olacak," diyor.² Bu, çözülmesi gereken bir sorun olmanın ötesinde, incelenecek yeni bir gerçeklik; bundan sonraki iki cildinden birinin Nijerya'nın başkenti Lagos, diğerinin bir prototip olarak klasik Roma kenti üzerine olması tasarlanan *Project on the City*'nin yüklediği misyon da bu bence.

Project'in ilk cildi, *Great Leap Forward*, bugün Çin'deki muazzam yapılaşma patlamasını -1992'den bu yana Şangay'da yaklaşık 9 bin gökdelen inşa edildi-, kapitalizmi tercih ya da kapitalizme dönüşten çok, Deng Şiaoping'in kökten farklı bir toplum, kızıldan çok kızılötesi bir toplumun inşasında kapitalizmi kullanma stratejisi çerçevesinde yorumluyor:

Ütopya'nın dört bir taraftan itirazla karşılaştığı, dünyanın onun yol açtığı yıkıma, sefalete dair kanıtlar topladığı bir dönemde Ütopya'yı korumak için komünist, kızıl ideallerin gizlenmesi... INFRARED©, reform ideolojisi, Ütopya'nın son bulmasını önlemeye yönelik bir seferberlik, 19. yüzyılın ideallerini, 21. yüzyılın gerçekleri içine gizleme projesiydi.

Piyasanın doğadan, Varlık'tan kaynaklanan bir gerçeklik olduğuna inananlar, onların bakış açılarına göre ya kapitalizme tümüyle geçişle

ya da ekonomik çöküşle geçerliliğini yitirecek böyle bir önermeyi kavramakta zorlanacaklardır. Ama bir de mimari bakış açısını düşünün: Kiracı olmayan, kapitalist koşullar altında parası asla ödenmeyecek, varoluşları piyasanın hiçbir standardıyla açıklanamayan inşa edilmiş ya da inşa halinde binlerce, binlerce bina gördük. Burada, kapitalist dünyanın Batılı spekülâtorleri ya da bankaları ve finans kurumlarının yaptığı araştırmalarda ortaya konandan çok farklı bir geleceğe ışık tutan Pearl Nehri Deltası'nda iskân eden toplulukların izini sürmekteyiz. Hatta burada incelenen dört topluluğun dört farklı Ütopyacı proje olduğu söylenebilir: Hong Kong'un bir versiyonu ya da benzeri diyebileceğimiz Shenzen; zevk ve sefa şehri Dongguan; golf cenneti Zhuhai; yeni olanın mevcut geleneksel ekonomik merkeze eklendiği, silinip yeniden yazılmış tuhaf bir parşömene dönüşen eski merkez Guanzhou (Kanton). Geleceğe ilişkin sıradışı bir seyahat rehberi; Çin'in bugününe, yarınına dair birçok rehber kitaptan (birçok gerçek turdan) daha somut bir kavrayış kazandırıyor.

Proteus Alışverişte

Guide to Shopping, tarzı bakımından da, amacı bakımından da ilk ciltten tamamıyla farklı. Tüketim kuşkusuz güncel bir mesele, ancak *Guide to Shopping* tüketim hakkında bildik, alışıldık tarzda bir çalışma değil. Öyle ki bu kitabın ne olduğu sorusu da (sıradışı bir resimli kitap mı yoksa kentle tüketimle ilgili çeşitli konularda bir makaleler derlemesi mi; Avrupa'dan Singapur'a, Disney dünyasından Las Vegas'a küresel uzama dair bir araştırma mı, ilk ideologlarından bugünkü çağdaş biçimine dek alışveriş merkezinin kendisine dair bir inceleme mi) nesnesinin belirsizliğine denk düşüyor. Bu nesnenin baştaki gibi 'alışveriş' olarak karakterize edilmesine bağlı kalsak bile, bu nasıl bir kategorizasyondur ki? Satılacak nesnelere kapsayan fiziksel bir kategorizasyon mudur? Yoksa söz konusu nesnelere satın alma arzusunun kapsayan psikolojik bir kategorizasyon mu? Yoksa bu alışveriş merkezlerinin uzamsal orijinalliklerinden (izleri Walter Benjamin'in on dokuzuncu yüzyıl pasajlarına dek sürülebilir, hatta kitaptaki bazı zaman çizelgelerinin gösterdiği gibi MÖ. 7000'de 'malların ticareti için kurulan Çatalhöyük şehrine' ya da belki de MÖ. 7. yüzyılda Lidya'da perakende ticaretin 'icadına' dek) hareket eden

mimari bir kategorizasyon mudur? Burada tüketimin (tüketimciliğin) küreselleşmesinden bahsediyor olmayalım? Yoksa bu küreselleşmeye içkin yeni ticaret yolları, üretim, dağıtım ağlarından mı bahsediyoruz? (Ya da bu ağları, bu örgütleyen işadamlarından mı bahsediyoruz?) Çatalhöyük'ten bu yana ticaret için geliştirilen yeni teknolojiler ne olacak? Ya, ticari şirketlerin holdinglerin muazzam büyümesinden, bazılarının birçok ülkeden daha büyük hale gelmesi? Peki ya alışveriş, çağdaş şehrin aldığı biçim, varsa eğer tabii: Koolhaas'ın kolektif projesinin adının 'Bir Zamanlar Kent Olarak Kullanılan Şeye Dair Proje' iken daha açık, iyimser *Project on the City*'ye çevrilmesi önemli bir nokta. Buna bir soru daha ekleyebiliriz: Yeni bir uzam mı, bir kontrol uzamı, bir hurdalık uzamı mı ortaya çıkıyor? Bütün bunlar insan psişesi, insanın gerçekliği açısından ne anlama geliyor? (İlk reklamcılık teorisyeni Edward Bernays, Freud'un yeğenyidi.) Gelecek, Ütopya açısından ne anlama geliyor?

Muhtemelen her kalıba girebilen bu konunun başka bazı değişik hallerini unuttuyorum; ancak mimari ile kentleşme gibi belli başlı (ve belli ki tahmin edilebilecek) alanların yanı sıra, psikanaliz ve coğrafya, tarih ve işletmecilik, iktisat ve mühendislik, biyografi, ekoloji, feminizm, saha araştırmaları, ideolojik analiz, klasik araştırmalar, hukuki kararlar, kriz teorisi, vs. heterojen disiplinleri de harekete geçiriyor. Böyle geniş kapsamlı bir disipliner yelpaze o kadar da şaşırtıcı değil, ne de olsa varoluşun kanununun farklılaşmanın çözülmesi olduğu, şeylerin disiplinlerarası sınırları aşıp yayılmasına büyük ilgi duyduğumuz postmodern bir çağdayız. Ya da belki de, postmodern dönemde, eski uzmanlık disiplinleri arasındaki ayrımın yapısal olarak silinip gittiğini, SMXLX ya da *Space, Time and Architecture* bir yana, Deleuze/Guattari'nin *Thousand Plateaux*'sundan Caro'nun *Power Broker*'ına, *Empire*'dan *Rembrandt's Eyes*'a, Benjamin'in *Arcades*'ından Negt ile Kluge'nin *Geschichte und Eigensinn*'ine dek en ilginç çalışmalarda disiplinlerin birbirine yaslandığını söylemeyi tercih edersiniz. Burada teoriden kaçınılmış (yine de sanırım bir kere Baudrillard'dan bahsedilmiş), ama bu izlenimin sizi, bu kitabın teorik olmayan bir kültürel habercilik eseri, hatta sehpa üstlerine uygun düşen resimli bir kitap olduğu düşüncesine sürüklemesine izin vermemelisiniz. Yukarıdaki sıralamadan da anlaşılacağı üzere kolektif bir cilt; ama yukarıda adlarını andığımız çeşitli disiplinlerden uzmanların bir mantık çerçevesinde bir araya getirilmesi, kat-

kılarının sırayla sunulması anlamında değil. Bu durum, kitabı değerlendirenin bazı isimleri öne çıkarmasını zorlaştırıyor. Yine de felsefi açıdan en düşündürücü bölümlerin Sze Tsung Leong'a ait olması, Chuihua Judy Chung'un daha somut tartışmaları yakından izlemesi. Koolhaas, kendi adıyla şaşırtıcı bir çıkıştan çok örgütleyici bir rol üstlenmiş gibi görünüyor (tanrısallığın bazı biçimleri gibi, aynı anda hem hiçbir yerde hem her yerde); bu da yeri geldiğinde tartışılacak.

Alışveriş Merkezinden Sonra

Teoriyi bütün bunlara yedirmeye çalışacağım; ama önce kitabın katmanlarının bazı ayrıntılarını incelemek, gözden geçirmek iyi olur; bu anlamda alfabetik içerik tablosu çok yanıltıcı, bu yüzden de gerçek bir güç gösterisi (*tour de force*). Alışveriş merkezleri hakkındaki birkaç değerlendirme burada yer alıyor: Çeşitli bağlamlarda daha geliştirilmiş bir biçimde yine karşımıza çıkacaklar. Ancak öyle görünüyor ki, bu kapsamlı meselenin uzamsal ve mimari mentesini alışveriş merkezi oluşturuyor. Ortaya çıkışı için 1956 tarihini verebileceğimiz, gayet iyi bilinen şehir-merkezinin-çöküşü-banliyönün-yükselişi ile ilişkisi gerçek demesek bile bariz olan, seçeresi daha önceleri kavranamaz görünen bir biçimde alışverişin fiziksel ve uzamsal tarih-öncesi dönemlerine dek götürülebilen, dünya çapındaki yaygınlığı Amerikanlaşmanın, postmodernleşmenin ya da küreselleşmenin epidemiyolojik haritası olabilecek bu icat kadar yeni, fark edilir derecede Amerikan, kapitalizmin son dönemlerine ait başka pek fazla oluşum yoktur. Böylece, alışveriş merkezi araştırmanın odak noktası haline gelir, bütün bunların daha sonra muazzam bir biçimde genişletilmesinin çerçevesini çizer. Bu arada sayfalar süren kronolojiler, renkli çapraz atıf sistemleri, çok sayıda tematik endeks bizi bu genişletmenin köklerine sürükler; dünya çapında perakende alışveriş merkezleri, gayri safi milli hasıllar, sıralamada en yukarıda yer alan şirketlerin perakende gelirleri arasındaki kıyaslamalar, zihnimizde bu sürecin haritasını çıkarmamıza yardımcı olur; yalnızca küreselleşme çerçevesindeki görelî hiyerarşilerin bir tablosunu çıkarmakla kalmaz, kısa süre sonra sadece siyasal değil, aynı zamanda metafizik bir mesele haline de geleceğini söyleyebileceğim 'alışveriş'e dair bir bakış açısı sunar.

Ancak bir noktada daha ileri gidemiyoruz ve bu çalışma ile alışveriş, alışveriş merkezleri, tüketim ve benzeri meseleler üzerine kaleme alınmış yeni, mükemmel kültürel araştırmalar kitapları arasındaki temel farklılık da açıklık kazanıyor. Daha mevzuyu kavramadan, parasını, kiracılarını kaybeden, yerini kaybetmenin eşğine gelmiş krizdeki alışveriş merkezinde buluyoruz kendimizi. O yerini neye mi bırakacak? Benjamin, tam da çöktükleri dönemde on dokuzuncu yüzyıldaki pasajların bir fotoğrafını çekmiş, böylelikle tarih hakkında bir teori geliştirmişti: Bugünü en iyi şekilde, tarzı, modası biraz geçmiş olan yakın geçmişte durarak anlayabilirsiniz. Kriz, yalnızca alışverişin arkeolojisi ya da tarihiyle, hatta bugünüyle bile ilgilenmek üzere değil, daha ziyade geleceğine bakmak üzere burada durduğumuzu fark ettiriyor. Alışveriş merkezinin bu haliyle geleceği ne olursa olsun, “çok fazla çöp olacak.” Eski mağaramsı alışveriş merkezlerinin çoğu, güç merkezlerindeki perakendecilerin -bunlara eBay’i de ekleyebileceğimize hiç kuşku yok- diğer perakendecilerinin üstünlükleriyle yarışamayacak ihtiyar dinozorlar.

Alışveriş merkezlerinin varlığı için gerekli önkoşullara bir şeyler olduğu açık. Peki ama bu önkoşullar nelerdi? Aristotelesçi nedensellikte olduğu gibi çeşitli biçimlerde, çeşitli şekillerde karşımıza çıkarlar: Fiziksel ya da mühendislikle ilgili önkoşullar bu alışveriş alfabesinin daha ilk harfinde karşımıza çıkıyor: *air-conditioning* (havalandırma); daha uygun bir yerde kısaca yine döneceğimiz bir mesele bu. Alışverişin tarih, öncesiyle ilgili olarak, son yıllarda genelde Çatalhöyük kadar geriye gitmeseler de bir dizi ilginç öncü biçimle karşılaştığımız kesin. Bunların en bilineni de on dokuzuncu yüzyılın başlarında gelişen, 1850’lerde ve 1860’larda *kriz noktasına* ulaşan pasajdı. Tam da yeni bir biçimin ortaya çıktığı yıllardır bunlar: Doğu Zola’nın kaleminden *Au bonheur des dames*’da (*Ladies’ Delight*, *Au printemps* ve *La Samaritaine* gibi kentleşme kadar ticarete etkileriyle yine son yıllarda üzerinde çok fazla durulan, Haussman’ın Paris’te yarattığı dönüşümle çağdaş olan gerçek hayattan isimlerin kurgusallaştırılmış bir biçimidir) ölümsüzleştirilen modern mağazadır bu yeni biçim. Bizim biçimimize -acaba çöküş sırası ona mı geldi- birazdan geleceğiz; hatta adlar takıp yüzler çizeceğiz. Roman ya da şiir gibi onun da bir mucidi ya da bir yazarı var; bütün bir janrın mucidi demek daha yerinde bir paralellik çizmek olsa da. Çok sık rastlanmayan bir durum bu.

Çılgın Teknolojiler

Önce bu çok yönlü, her kalıba giren biçimin çapını, dönüşümünü (örneğin havaalanlarına dönüşümünü; bugün birçok yeni havaalanı da aynı zamanda alışveriş merkezi haline gelmiş durumda; müzelere ve nihayetinde kentin kendisine dönüşümünü) tayin etmek üzere ilerleyelim. Eski şehir merkezi -banliyölerin, yeni süpermarketlerin, sonra da alışveriş merkezlerinin bizzat yıkıma uğrattığı- postmoderniteyle, orta sınıfın yerleşimiyle birlikte güne ayak uyduruyor artık: yalnızca yeni alışveriş merkezlerine kucak açarak değil, kendisi de aynı zamanda bir alışveriş merkezi haline gelerek. Hatta eski şehir merkezini kökten etkileyecek bir şeyler oluyor (*Project on the City*'nin bir cildinin de ayrıldığı bir şeyler):

1994'te, alışveriş merkezi resmen geleneksel şehir merkezinin işlevlerini üstlenir hale geldi. New Jersey Yüksek Mahkemesi'nde görülen, alışveriş merkezlerinde siyasal büroşürlerin dağıtımıyla ilgili bir davada mahkeme, "alışveriş merkezinin modern zamanların ana caddesini oluşturduğu"nu savunan protestoculardan yana çıkarak, "alışveriş merkezlerinin 'geleneksel olarak ifade özgürlüğünün mekânı' olagelmış parklar ve meydanların yerini aldığını" açıkladı.

Fakat "alışverişin bu biçimde kente dönüşünün hiçbir biçimde galibiyetten geri kalır bir yanı yok idiye de", yazarlar şunu eklemek zorunda hissediyorlar kendilerini: "Kurtarılmak için şehir merkezlerine, banliyölerin ölüm öpücüğünün verilmesi gerekmişti."

Şimdi önkoşullara geri dönelim: Barkot -evrensel ürün kodu- bu koşullardan biri olabilir mi? İşlevleri incelendiğinde, insan barkodun hemenecik sunuverdiği istatistiklerin, perakendecinin envanterin, arzın, pazarlamanın, vb. nasıl da bütün yapısını değiştirmesini sağladığını görüyor. Markalar bu tür bir alışverişin ön koşulu olmaktan çok kültürel bir sonucu olabilir pekâlâ; zira onların bölgeleri, amiral gemileri olan mağazalar "son küresel dinin -kapitalist tüketimciliğin- kutsal sınırlarını" temsil ediyor. Markalar, aynı zamanda rakipler, rekabetçiler de dahil herkesin gemisini yüzdüren dalgayı metheden, Singapur'un 'co-opetition' (işbirliği+rekabet/işbir-ekabet) logosu altında tüketilen yeni bir dinamığın de altını çiziyorlar.

Bununla birlikte bir dünya turuna ya da aslında alışverişin dünya turuna çıkıyoruz; bir yerden diğerine geçen alışveriş, yerel kültür tarafın-

dan dönüştürülüyor da. Singapur, Koolhaas'ın eski hayranlık odaklarından biri (bkz. *SMLXL*), ama dinamiklerinden alınacak sıradışı dersler var hâlâ, yalnızca kalkınma anlamında değil, bir kent-devletin önce bölgeye –sonra da dünyaya ayak uydurma biçimine dair. Kristal Sarayı bizi bir kez daha kökenlere götürüyor (ve bir bireyin, Joseph Paxton'ın imzasına.) Depato, Japon mağazası, bizi geleceğe değilse bile, en azından Tokyo'nun dünyanın üçüncü büyük kentinden çıkan çeşitli özel demiryolu hatları etrafında büyümesinin mantığıyla yakından bağlantılı sıradışı kültürel bir değişime sürüklüyor. Ve nihayet: Disney'in kendisi. Çünkü bu alandaki yenilikler üzerine yapılacak herhangi bir araştırma, Walt'un icat ettiklerinin tümü -yeni kentleşmeden yeni alışverişe, yeni küreselleşmeden yeni eğlence sektörüne, hatta yeni Ütopya'ya dek - kapsamlı bir biçimde anlaşılmadan tamamlanamaz. Hatta, Disney ve Disneyleşme, bir spor ya da genelde Amerikan tek-kartı olmaktan çok bu kıyaslamacı, küresel yeni bağlamda daha iyi incelenebilir.

Peki ya alışveriş merkezinin kendisi, uzamı örneğin? Alışveriş merkezinde bir uzam psikolojisi var -yol, koridor, matriks-, tıpkı bir ekoloji olduğu gibi. Bu noktada önkoşullar, bir intikam gibi geri gelir yine: Yalnızca havalandırma ile onun ilginç tarihi (çok sayıda garip mucit, yaratıcı, takıntılı hayalperest) değil; alışveriş uzamı ve inşa olanakları açısından yarattığı devasa sonuçlar bakımından yürüyen merdiven de –asansör, Koolhaas'ın gökdelenlerin düzenlemesi üzerine kaleme aldığı daha önceki kitabı *Delirious New York*'ta kilit önemde bir operatördü; bu zengin bölüm bizi otuz sayfa boyunca alıp götürüyor. Ayrıca, bir süre sonra tavan penceresi ile fiskiye sistemi karşımıza çıkıyor; bu yeni uzamın hizmet sistemlerini gözden uzak tutma biçiminden, dikkat çekme 'teknolojileri'nden, tezgâhtan, vitrinden, aynadan ve mankenlerden bahsetmiyoruz bile.

Hadi, meselenin gerisindeki ideolojilere uzanalım; çünkü bu noktada en azından bedenden ruha doğru yükseliyoruz: Örneğin, zavallı Jane Jacobs, farklı kentsel ve mimari modernizmlere karşı gerçek kent deneyiminin temel unsurlarını savunup, “alışverişin, Amerika'nın bitap düşmüş kent merkezlerinin canlandırılması için örnek haline gelen bir 'kent ışığı' yaratmanın ve kentleşmenin yerine koyabileceği çeşnileri” sıralarken biraz Hegelci bir tarih hilebazı gibi duruyor. Bu, kulağa biraz sert gelebilir, ama Jacobs'ın anti-kapitalist olmadığı, (küçük) girişimler açısından epeyce stres kaynağı olduğu kesin.

Fakat Victor Gruen'le birlikte kökenlere de geliyoruz [buraya artık 'sıfır noktası' (*ground zero*) diyemeyiz; Harold Bloomvari dehaya ne oldu?]. Zira alışveriş merkezinin fikir babası o; ayrıca çağdaş Amerikan uzamı ya da yok-uzamına ilişkin deneyimimizin, bütün bunların bir fikir babası olduğu, piyasaya bağlı-tarihsel tesadüflerin garip bir birikimi değil de insan üretiminin bir sonucu olduğu anlaşıldığında, yerini yabancılaşmaya bıraktığı da tecrübeyle sabit. Ancak Gruen'in başarısını vurgulamak, hem yerleşik kabullerden kaynaklanan tepkilere neden olur, hem de ister istemez, büyük modernleşmecilerden pek azının, bırakın teorisini yapmayı (bu noktada postmodernistlerin hareket noktası, temeli haline gelmişlerdir), hiç bu tür şeyler tasarlamamış olduğunu da hatırlatır. Aynı zamanda bütün bu burnu büyük estetik projelerin kitle-kültürel ya da cafcıflı dengi olan, başlı başına bir fenomen diyebileceğimiz o çağdaş *auteur*, San Diego'daki Horton Plaza'nın ve başka birçok şeyin mimarı Jon Jerde hakkında biraz düşünmemizi de sağlar. Çağdaş kültürel alanların başka hepsinde olduğu gibi burada da yüksek sanat/kitle kültürü ayrımı kaçınılmaz bir hal alır.

Ancak bu konu hakkında biraz düşünürsek, ardından bununla ilgili başka bir küresel fenomene, Endonezya'daki Lippo Group'a geçecekken, Venturi-Scott-Brown'ın 'Las Vegas'tan öğrenmek' düşüncesine dönüyoruz. Burada yazarlarla yapılmış zengin bir röportaj var; alfabenin ikinci yarısında feminizm (kadınlar ve alışveriş eski bir eleştiri konusudur); sunî uzamlar; bütün bunların psikoloji ve psikanalizle ilgili, Avrupa'nın alışveriş merkezine direnişi, alışveriş merkezinin Amerikanlaştırıcı etkisi gibi birçok ilginç mesele gündeme geliyor; sonra birden kendimizi hemen her yönde muazzam bir enerji üreten kara bir delikle karşı karşıya buluyoruz.

Döküntü Uzam Virüsüyle Dibe

Hem başlı başına postmodern bir eser olan, hem de yeni bir tarihsel bakış haline gelmediği sürece, belki yeni bir estetik diyebileceğimiz sıradışı bir makale olan 'Döküntü uzam' (Junkspace), Rem Koolhaas'ın bir katkısı. Bu dizi halindeki metnin ışığında durup, bütün bir projeyi yeniden düşünmeliyiz. Fakat önce, nefret ve heyecanı birleştirmesiyle, postmodern açısından, çok öğretici bir benzersizlik taşıyan metnin kendisine

bakmamız gerekiyor. Koolhaas'ın ilginç bir yazar olduğunu biliyoruz –bu açıdan çağdaş ayrıksı mimarların hiç biriyle kıyas götürmez; kitaplarında, özellikle de *Delirious New York* ile *SMLXL*, formel yenilikleri açık, keskin, etkili cümlelerle, kışkırtıcı konularla birleştirir. Fakat bu kitaplardaki hiçbir metin bizi, yalnızca çağdaş kentin değil, nereye çekersen oraya giden kararsız bir magmayla bütünleşme noktasında tüm evrenin inşa edilmiş uzamı üzerine bu sağlam, kesintisiz 'performans'a hazırlanmamıştı.

Bütün bunlar, standartlaşma (ya da Amerikanlaşma) ile ilgili mızımız şikayetlerin ötesine geçiyor. Döküntünün klasik anlamda *arta kalan* olmasıyla (diyalektikten sonra ya da psikanalitik tedavinizden sonra *arta kalan*) başlıyor: “Eğer uzay çöplüğü, insanoğlunun evrenin her yerini kaplayan artıkları demekse, döküntü uzam, insanoğlunun bu gezegende bıraktığı artıklardır.” Ne var ki, kısa süre sonra döküntü uzam, bütün makrokozmosa yayılan bir virüs haline gelir:

...yıldızlı sonsuzlukları işgal eden köşeli geometrik artıklar; gerçek uzam sanal uzama yumuşak geçiş için düzenleniyor, melun bir geri besleme zincirinde kritik bir halka... Döküntüuzam, Big Bang'in sınırlarına dek uzanıyor.

Ancak bu kendi başına, Baudriallard'dan ya da televizyon teorisinden -bir vaat olarak sanallığın eleştirisi (Deleuzecü 'akışlar'a ilişkin eleştiri gibi)- biraz daha ileri gidiyor olabilir: Egzersizin amacı daha ziyade eşanlamlıları bulmaktır; birbirinin üstüne çakılan, büyük, korkutucu bir hayale dönüşen, her biri, alt tarafına fırlatılan tek bir kör edici bakışla diğerleri için metaforik bir hale gelen 'postmodern'in ya da the içinde yaşadığımız çağın 'teori'si olan, teorik açıdan yüzlerce eşanlamlıyı bulmaktır:

Döküntüuzam, önceki kuşakların gizli kapaklı tuttuğu şeyi açığa çıkarır: Yapılar bir dösekten fıskıran kaynaklar gibi believerir, çıkış merdivenleri öğretici bir trapezde sallanır, araştırmalar aslında her zaman her yerde olanı ortaya koymak için uzaya uzanır; bedava hava, metrekarelerce cam örümcek ağını andıran kablolarda sallanır, iyice gerilmiş deriler, gevşemiş, pörsümüş yok-olayları açığa vurur.

Bir eğilim olarak Döküntüuzam, bir süredir ortalıktadır, tıpkı tespit edilemeyen bir virüs gibi, başta tanınmamıştır:

Mimarlar başta Döküntüuzamı düşündüler ve ona Megayapı dediler; büyük çıkmazlarını aşmaya yönelik nihai çözümdü bu. Sayılamayan Ba-

bil kuleleri gibi, bu devasa süperyapılar ebediyete uzanacaklar, zaman içinde kontrolleri dışında değişen geçici alt-sistemlerle dolu olacaklardı. Döküntüuzamda masalar tersine dönmüştü: Döküntüuzam yalnızca alt-sistemlerdir, bir üst yapısı olmayan, bir çerçeve ya da şablon arayışındaki yetim parçalardır. Bütün somutlaştırma geçicidir: Kesmek, onarmak, parçalamak, kaplamak: İnşaat da bir yumuşaklık kazandı, terzilik gibi.

Mimari ile uzamın burada başka her şeyin yerine geçen metaforlar olduğunu söylemek fazla basite kaçmak olacaktır: Ancak bu artık bir mimari teori değil, bir mimarın bakış açısını yansıtan bir roman da değil. Daha çok bu kendini tekrarlayan, kendini devam ettiren yeni bir uzam dili; uzamın kendisi başat kod ya da hammaddesi yok oluşa sürüklenmesine karşı koyan Tarih'in bu yeni dönüm noktasının -sonun- u mu yoksa?- baskın dili haline geliyor.

Döküntüuzamda yaşlanma yoktur ya da felakettir; kimi zaman bütün bir Döküntüuzam -bir mağaza, bir gece kulübü, bir bekâr yatağı- bir gecede hiç haber vermeden bir kenar mahalleye dönüşüverir: elektrik kaynağı anlaşılmasız bir biçimde ortadan kaybolur, levhalardan harfler dökülür, havalandırma birimleri akıtmaya başlar, âdeta kayıtlara geçmemiş depremlerin eseri çatlaklar belirir; bölümler çürür, artık yaşayabilir durumda değildirler ama hâlâ kangrenli pasajlarla ana gövdenin etine bağlıdır.

Bu korkutucu 'Alzheimer benzeri bozulmalar' Philip K. Dick'te kâbus anlarının gerçeğe dönüşmesidir; gerçekliğin uyuşturucu kaynaklı bir halüsinasyon gibi çöküşe geçtiği, başdöndürücü dönüşümlere uğradığı, zamanın ötesinde içine tıklandığımız mahrem dünyalarımızın açığa çıktığı anlardır bunlar. Ama bu anlar artık korkutucu değildir; aslında artık daha çok sevindiricidir ve açıklanması gereken tam da bu yeni sevinçtir.

Bulanıklık İmparatorluğu

Kuşkusuz Koolhaas, sonsuz bir yenilenmeden fazlasını kastetmiyor; yalnızca eskinin parçalanmasından değil, Yapı Ustası'nın bir zamanlar saygın (hatta megalomanyakça) olan mesleğinin yerlere düştüğü sonsuz bir döngüden bahsediyor: "Uzayıp yayılan her şey -limuzinler, vücut organları, uçaklar- Döküntüuzama döner, Döküntüuzamın en baştaki anlamı suistimale uğrar. Yeniden yap, yeniden düzenle, yeniden topla,

onar, yenile, düzelt, iyileştir, yeniden tasarla, geri gönder -Parthenon mermerlerini- yeniden yap, saygı göster, kirala; İngilizce’de hepsi *re* (yeniden) ile başlayan fiiller üretir –yeniden Döküntüuzamı.’ Bu kuşkusuz bütün ‘orijinaler’in, onlarla birlikte Tarih’in de ortadan kaybolmasıdır:

Tek kesinlik dönüşümdür -süreklidir- ve nadiren ‘restorasyon’ (onarım) izler onu, tarihin yeni bölümlerini bile Döküntüuzam olarak ilan eden süreç. Tarih bozar, mutlak tarih mutlaka bozar. Renk ve madde bu kansız aşılardan çıkarılmıştır; şahsiyetsiz olan eski ile yeninin tek buluşma noktaları haline gelmiştir.

Böylece biçimsizin alanına (Rosalind Krauss, Bataille’dan) giriyoruz; fakat “biçimsiz hâlâ biçimdir, biçimsiz olan da bir tipolojidir.” Bu pek de bilgisayar üreten yeni kuşak ‘damlacık mimarları’nın (Greg Lynn, Ben van Berkel) ‘ne olsa gider’ anlayışı değil: “Aslında Döküntüuzamın sırrı, hem karmaşık hem baskıcı olmasıdır; biçimsiz olan yayıldıkça, biçimi olan güçten düşer, onunla birlikte bütün kuralları, düzeni, kullanımını da.” Marcuse’den gölgeler ve baskıcı hoşgörü?

Döküntüuzam, kavramların Bermuda üçgenidir, tabakta bırakılmış bir yemektir: Ayrımları ortadan kaldırır, kararı bozar, amacı gerçekleştirmekle karıştırır. Hiyerarşinin yerine birikimi, kompozisyonun yerine eklemeyi geçirir. Daha fazla, daha fazla, daha fazla daha fazladır. Döküntüuzam çok olgundur, ama aynı zamanda besleyici olmaktan uzaktır, gezegeni bir boğucu bir şefkatle sarmalayan kocaman bir emniyet battaniesidir. Döküntüuzam, milyonlarca iyi arkadaşınızla birlikte hiç bitmeyecek bir Jakuzi sefasına mahkûm olmak gibidir... Donuk bir bulanıklık imparatorluğu, yükseği alçağı, kamusalı özeli, doğruyu eğriyi, şişkinle zafiyet geçireni birleştirir; daima ayrı olanlardan dikişsiz bir yamaşı yapar.

Sihirli anları olan ‘yörüngeler’in hâlâ varolduğuna kuşku yoktur yine de:

Postmodernizm, teşhirin bitimsiz sahnesini çoğaltan ve parçalayan virütik bir cep, bir parçalanma bölgesi getirir; bütün ticari değiş tokuşlar için gerekli solucanın bükülmelerini andıran bir daralma-sarmalama. Yörüngeler eğik başlar, hiçbir uyarıda bulunmadan dikeyleşir, kesilir, katlanır, sonra büyük bir boşluğun üzerinde bir dönüp duran bir balkonun üzerinde belirir. Diktatörsüz faşizm. Devasa, mermer bir merdivenden fırlatıldığınız apansız çıkmazda, bir yürüyen merdiven sizi görünmez bir yöne taşır, unutulabilir kaynaklardan esinlenmiş geçici bir siva manzarasıyla yüz yüze.

Etrafımızda durmaksızın değişip duran maddenin bu bulandırıcı sahte geçiciliğinde, ender bulunan, nefes kesici güzellikte anlar da vardır: “Tren istasyonları, demirkelebekler gibi uzanıp gider, havaalanları, iri çiğ damlaları gibi parlar, köprüler harpın tuhaf bir biçimde genişletilmiş versiyonlarına benzer görmezden gelinebilir tuşlar gibi yayılır. Her derenin kendi Calatravası vardır.” Ama bu anlar, kâbusu telafi edemeyecek ya da halüsinasyonları tümünden değerli kılamayacak kadar azdır. Siberpunk, bu noktada sarılanacak bir gönderme gibi görünüyor - yalnızca belli belirsiz bir şüphecilik içinde olan Koolhaas gibi-, kendi (ve de dünyasının) ifradında cümbüş içinde duran. Ama siberpunk gerçekten mahşerî değildir; Ballard’ın daha iyi bir koordinat olduğunu düşünüyorum, ‘dünyaların sonu’ çokluğunun Ballard’ı eksi Byroncu melankoli, karamsarlığın zengin orkestrası ve *Weltschmerz*.

Burada mesele dünyanın sonu olduğu için, mahşerin, dünyanın ortadan kayboluşunu tasavvur etmenin tek yolu olup olması nefes aldırıcı olabilirdi. (Bunu ‘big bang’le mi yoksa mızıldanmalarla mı yapacağımız o kadar ilginç bir soru değil.) Terslemeyi ya da alayı hak eden eski dünya, bu yenisi yalnızca onun kendini geri plana çekışı, Dick’in *kipple* ya da *gubble* dediği şeyin içine kayışıdır; LeGuin’in bir zamanlar tanımladığı gibi, “binalar eriyor. Sulanıyorlar, pelteleşiyorlar, güneşte bırakılmış dondurma gibi. Köşeler çoktan akmış kenarlardan, geride büyük krem-si lekeler bırakmışlar.” Zamanında biri, dünyanın sonunu tasavvur etmenin, kapitalizmin sonunu tasavvur etmekten kolay olduğunu söylemişti. Şimdi bunu tersine çevirebilir, dünyanın sonunu tasavvur ederek, kapitalizmin sonunu tasavvur etme girişiminde bulunabiliriz.

Tarihe Geri Çark Etmek

Fakat sanırım bütün bunları Tarih çerçevesinde anlamlandırmak daha iyi olur; bitiyor oluşu dışında tahayyül edemediğimiz, geleceği zaten burada olanın yeknesak bir tekrarından başka bir şey olmayacağına benzer bir Tarih. O halde sorun, radikal farklılığı nasıl yerleştireceğimiz; zamana, ötekiliğe, değişime, Ütopya’ya dair yeniden zayıf sinyaller göndermeye başlasın diye bu tarih duygusuna nasıl atlayacağımızdır. Çözülecek sorun, postmodern geçmişin esintisiz şimdisini kırıp gerçek tarihsel zamana, insanogulları tarafından yapılan bir tarihe ulaşmaktır. Sanı-

rım bu yazı, bunu yapmanın ya da en azından yapmaya çalışmanın bir yolu. Bilim-kurgusal olması bu yazım türünün gizli yönteminden kaynaklanıyor; geleceğin yokluğunda tek bir uğursuz eğilime, mahşeri hale gelip içine tıklandığımız dünyayı patlatıp sayısız parçaya, atoma ayırana dek genişleyen, genişleyen tek bir eğilime odaklanıyor. Bu yüzden bu feci görünüm yalnızca geç kapitalizmin dikişsiz Moebius şeridine saplanmış keskin uçtur; kendi öngörülebilir sonuna baktığında tek bir eğilim, herhangi bir eğilim gören tohum ya da algısal takıntı.

Ancak bu tek başına yeterli değildir: Tarihin ses duvarı, tarihsel tahayyülün felç olduğu, dış dünyayla ilgisinin kesildiği bir durumda aşılacaktır, sanki yırtıcı bir hayvanın iğnesiyle: Geleceğe atlamanın, Ütopya'yı bırakın farklılığı fethetmenin, kendinizi ona yazmak, ama geriye dönmeksizin yazmak dışında bir yolu yoktur. Güm güm vuran yazıdır işte, varoluşumuzun bütün biçimlerinin (uzam, park etme, alışveriş, çalışma, yeme, inşa etme) içinden akan aynılığı vuran, bu vuruşları birbirlerinin standartlaşmış, rengini, dokusunu yitirmiş kimliğini, plastik, vinileks ya da geçen yıldan kalma lastik bile olmayan bu şekilsiz donukluğu kabul etmekte birleştiren odur. Cümleler bu tekrarlayan ısrarın gümleridir, uzamın kendisinin anlamsızlığına yapılan vurgunun; ve enerjileri artık hücumu ve temiz havayı, rahatlamamanın sevincini, zamana ve tarihe, somut bir geleceğe orgazmik bir dalışı haber verir.

O halde çağdaşlarımızdan tek kullananın Koolhaas olmadığı (ama pek azının daha iyisini becerdiği) bu yeni sembolik biçimin sırrı budur. Şimdi yavaşça geri dönmek, bir dekompres odasına girer gibi, alışverişin mutluluk verici dünyasının bu çılgın maceranın başlangıç noktası olduğu yere yeniden dönmek aynı zamanda nedeni, onu neyin tetiklediğini, böyle devasa ve gerçekten metafizik bir tepkiyi neyin doğurduğunu araştırmaktır. Aslına bakarsanız, daha önce, sonuçta eldeki cildin konusu olan, yerkürenin ticari dönüşümüne ilişkin daha ölçülü, daha yoğunlaşmış bir değerlendirmenin sonunda Sze Tsung Leong'un soğuk cümlesiyle verilmiştir bu neden bize: "Sonunda alışverişten başka yapacak fazla bir şeyimiz kalmayacak." İçine kısırıldığımız dünya aslında bir alışveriş merkezidir; o soluk aldırılmayan kapanış imgelerin teşhiri için hazırlanmış yeraltı tünelleri ağıdır. Döküntüuzam diye bahsedilen virüs, aslında alışverişin kendisidir; Disneyleşme gibi tıpkı, bilinen evrenin her yerine zehirli bir gaz gibi yayılır. Ama bu kadar uzun zamandır (yazarların ise daha uzun zamandır) üzerinde durduğumuz alışveriş neyin nesidir?

Teorik olarak alışveriş birçok paketle karşımıza çıkar (ve tahmin edilebileceği gibi en beğendiğimiz teorik versiyon ya da markayı satın alabiliriz). Batılı Marksist gelenek ona ‘metalaşma’ demiştir, bu biçimiyle analiz en azından Marx’ın kendisine, *Kapital*’in meta fetişizmiyle ilgili meşhur açılış bölümüne kadar geri gider. On dokuzuncu yüzyılın dini bakış açısı, Marx’ın kapitalizmin piyasa değış tokuşlarına üstyapısal bir boyut ekleme biçimi olmuştur. Marx metanın ‘metafiziksel incelikleri ve teolojik hoşlukları’nı emek ilişkisinin alıcıdan (‘alışverişçi’den?) gizlenme biçimi olarak görüyor, bu noktada metalaşmayı temelde ideolojik bir operasyon, değer üretimini (burjuva) tüketiciden gizlemek gibi özel bir işlevi olan bir yanlış bilinç biçimi olarak ele alıyordu. Georg Lukacs’ın felsefi klasığı *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Batılı Marksizm’in açılış metni, bu analizi felsefe tarihinin daha geniş alanında geliştirir; metalaşmayı fiziksel olduğu kadar zihinsel maddileştirmeye dayalı tüm bir sosyal sürecin merkezine yerleştirir.

Ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bu terimin ideolojik odağı biraz farklı bir noktaya kaydı; basitçe geçinme ya da toplumsal yeniden üretimin dışında meta, lüks tüketim malzemesi satışı, Batı Avrupa’nın giderek daha müreffehleşen Birinci Dünya Savaşı bölgelerinde ve ABD’de (hatta Japonya’da) genelleşti, yaygınlık kazandı. Bu noktada durumcular ve onların teorisyenleri Guy Debord, metalaşma üzerine şiarlarında ifadesini bulan yeni bir perspektif geliştirdiler: “Meta fetişizminin nihai biçimi imgedir.” Geliştirdikleri seyirlik toplumu teorisinin hareket noktası buydu; bu teoriye göre eski deyişle ‘ulusların zenginliği’ artık ‘seyirliğin yoğun bir birikimi’ olarak ele alınıyordu. Bu bakış açısıyla, bugünkü varsayımlarımıza daha da yaklaşıyoruz; açıkçası, metalaşma sürecinin yanlış bilinçten çok, bizim tüketimcilik olarak adlandırdığımız, felsefi bir hatadan ya da siyasal partilerin yanlış bir tavsiye doğrultusunda yaptıkları bir tercihten çok bir bağımlılıkla kıyaslanabilecek yeni bir hayat tarzı olduğu düşüncesine. Bu dönüş kısmen kültürü, gündelik hayatlarımızın temeli olarak gören daha çağdaş bakış açısından kaynaklanır (ki bu da Henri Lefebvre’in başını çektiği savaş sonrasında ortaya çıkmış yeni bir düşünce biçimidir).

Guide to Shopping’deki imgeler bu yüzden imgelerin imgeleridir, yeni bir eleştirel mesafeyi gündeme getirirler; meta kavramını ticari değış tokuştaki ilk konumuna döndürerek kavramsal olarak yaptıkları bir

şeydir bu. Metalarla, yani imgelerle yaptığımız şey, onlara bakmak değildir. İmgeler satın aldığımız düşüncesi, kavramın aşinalığının yararlı bir çözümdür; ancak imgelerin alışverişini yaptığımız düşüncesi daha da yararlıdır; bütün süreci arzunun yeni bir biçimine dönüştürür, satışın fiilen gerçekleşmesi, gayet iyi bilindiği üzere bu haliyle nesneye karşı bütün ilgimizi yitirmemiz öncesine konumlandırır. Tüketim açısından, bu bakışla süreç tümünden dengesizleşir; ve tam da Marx'ın korktuğu gibi spiritüel bir hal alır. Burada maddiyat yalnızca zihinsel hazlarımızın harekete geçirildiği bir bağlamdır sadece: İnsanın caddelerde sürüp durduğu, mümkün olabildiğince sık yıkayıp cilaladığı pahalı bir arabanın tüketiminde özellikle maddi olan nedir ki?

“Sonunda alışverişten başka yapacak pek bir şeyimiz kalmayacak.” Bu, arzunun tüm gezegene sıradışı bir biçimde yayıldığını, maddi gücü yetenlerin ve artık hem hayatın anlamsızlığına hem de tatminin imkânsızlığına uzun zamandır aşına olup da arzunun yeni bir tarzda örgütlenmesinin yalnızca bu imkânsızlığın, yalnızca bu anlamsızlığın tüketimini sunduğu bir hayat tarzı inşa edenlerin yeni varoluşsal duruşunu yansıtmıyor mu? Belki de Pearl Nehri Deltası'na, artık zengin olmanın gerçekten para kazanmak değil; sırrı alışverişin satın almayı gerektirmediği, uygun mekân, bir başka deyişle Döküntüuzam sağlandığı sürece alışverişin parasız da yapılabilecek bir etkinlik olduğu gerçeğinde yatan büyük alışveriş merkezleri inşa etmek anlamına geldiği, Deng Şiao-ping'in postmodern sosyalizmine dönmenin tam da zamanı.

(Türkçesi: Ebru Kılıç)